

HAIGUSED JA IGATSUSED

Lilli Suburgi käänuline tee*

EVE ANNUK

Haigust võib mõista füüsilise või psüühilise vaevusena, kehalise kogemusena, millele indiviid annab oma tähenduse. Samaaegselt on see ka kultuuriline konstruktsioon, kuna eri haigused omandavad teatud kultuurilisi, indiviidi kogemusest sõltumatuid tähendusi (vt Tuohela 2001: 197–198), mis sageli on seotud metafooridega ja stereotüüpsete ettekujutustega haigusest. Näiteks on tuberkuloosi peetud luuletajate hingehaiguseks ning seetõttu on sel teatav romantiline oreool, samal ajal kui vähki on seostatud tunduvalt negatiivsemate tähendustega (vt Sontag 2002).

Kirjandusuurimise kontekstis saab haiguse teemat avada erinevatest vaatenurkadest. Näiteks võib haiguse kujutamine olla kirjandusteose keskseks teemaks, nagu tuberkuloos Thomas Manni „Võlumäes” (1924, e k 1937) või Valev Uibopuu romaanis „Janu” (1957). Tuberkuloosi temaatika haakub ka luuletaja Ilmi Kolla loominguga, kelle luule nukrat kaduvuseaimust on otsest seostatud selle haiguse põdemisega (vt Annuk 2004). Kirjandusliku loominguga seoses saabki uurida, kuidas haiguse kogemust kujutatakse tekstides ja millise tähenduse annab sellele kogemusele nii autor kui ka lugeja.

Haigus võib olla tähenduslik ka autori biograafia kontekstis, mõjutades loomingu tingimusi ja võimalusi. Philip Sandblom (2009 [1982]) ongi analüüsinud haiguste, loovuse ja kunstipraktikate seoseid, näidates oma uurimuses erinevate terviseprobleemide mõju paljudele tuntud kirjanikele, kunstnikele ja luuletajatele, nagu Lord Byron, Fjodor Dostojevski, õed Brontëd, Frida Kahlo jt. Ent haigus võib olla ka lihtsalt biograafiline fakt ja ei midagi rohkemat, ilma olulise mõjuta autori loomingule.

Ilukirjanduslike kujutuste kõrval võib haiguse kogemus olla väljendatud autobiograafilise loona – haiguse narratiivina (kirjades, päevikutes, autobiograafiates, blogides jm). Heaks näiteks on Irja Kassi (1969–2014) nii eesti kui ka saksa keeles ilmunud raamat „Kuidas ma lähen” (e k 2008, sks k „Tot auf Probe. Noch einmal zurück ins Leben”, 2010), mis on musta huumoriga varjundatud autobiograafiline teos rinnavähi põdemisest. Haiguse narratiivid leidsid tunnustust kirjandusliku žanrina XX sajandi lõpuks, nihutades kirjandusuurimise piire (Jurecic 2012: 2), ning selliseid tekste käsitlebki kirjandusteaduslik suund – autobiograafiauuringud.

Kirjaniku haigus seostub ka empaatiaga, lähendades autorit kui inimest lugejale ja mõjutades sellega kaudselt autori teoste vastuvõttu, näiteks võib lugejas kasvada sümpaatiat konkreetse autori loomingu vastu.

Käsitlen artiklis haiguse teemat kirjandusajaloolises kontekstis. Vaatlen haigus(t)e rolli kirjaniku, ajakirjaniku, pedagoogi ja naisõiguslase Lilli Subur-

* Artikli aluseks on ettekanne A. H. Tammsaare muuseumi 11. sügiskonverentsil „Kirjandus ja haigus” 30. novembril 2015 Tallinnas.

gi (1841–1923) elukäigu, tegevuse ja loomingu kujundajana. Uurin, kuidas ta ise mõtestas oma terviseprobleeme ja millise tähenduse võib neile anda kõrvaltvaataja perspektiivist. Sellest lähenemisnurgast ei ole haigus lihtsalt füüsiline (või psüühiline) probleem, vaid sel kui seisundil või protsessil on kultuurilised, biograafilised, kirjandusajaloolised jm kaastähendused. Seda arvestades pakub Suburgi elu- ja loominguulugu huvitavat ainekust haiguse temaatika mõtestamiseks.

„Minu südame usaldusalune”: Lilli Suburgi elukäigust ja päevikust

Lilli Suburgi elukäik oli käänuline. Ta oli iseseisev naine ja eesti esimene feminist (Undla-Põldmäe 1981: 283), tollase sõnaga „naisõiguslane”, ja seisis alati meelegindlalt oma töekspidamiste eest. Ka kirjanduslikus ja ajakirjanduslikus tegevuses jäi ta truuks oma naisõiguslikele ja rahvuslikele vaadetele. Nii võib mõnd tema teost (nt jutustusi „Leeni ehk igavene käsualune”, 1887, ja „Linda, rahva tütar”, 1900) pidada ideedejutustusteks, sedavõrd kesksel kohal on neis naiste õiguste ja eestlaste rahvusuhkuse temaatika. Suburgi uurija Aino Undla-Põldmäe on näinud Suburgit oma ajast ees oleva „üksiku hüüdja häälena”, üleminekuaja inimesena, kes läks ühest kultuurist ja keskkonnast teise, st saksa kultuuriruumist eesti kultuuriruumi (Undla-Põldmäe 2002: 479–480). Kuigi Suburg oli eesti päritolu, oli tema haridus saksakeelne ja see mõjutas tema lugemust ja maailmavaadet. Saksakeelsest kultuuriruumist ammutas ta ideid, mida ta eesti kontekstis loovalt edasi arendas, pidades ennast siiski eesti vaimuinimeseks (vt ka Annuk 2008: 89–90). Ent Suburgi elukäigus ja loomingu oli oma roll ka tema tervislikul seisundil.

Eestlastest mõisateenijate perest pärit Suburg sai oma aja kohta hea hariduse, lõpetades Pärnu tütarlastekooli eelviimase klassi 1859. aastal. Tervise tõttu ja osaliselt kodustel põhjustel katkestas ta õppimise ja omandas Pärnu kreiskooli juures eraelementaarkooli õpetaja õiguse (Einasto 1969: 41; Undla-Põldmäe 2002: 463; vt ka EKLA, f 122, m 8: 19). Kooli lõpetamise järel elas ta vanematekodus Waldburgi karjamõisas Sikanas ja õpetas mitmeaastase haiguseperioodi tõttu talutööks kõlbmatuna nooremaid õdesid ja vendi (Einasto 1969: 41–42; Undla-Põldmäe 2002: 464–465; Suburg 2002: 372). Sel ajajärgul luges Suburg palju nii filosoofilist kui ka pedagoogilist kirjandust (vt EKLA, f 122, m 1: 7a). Lühikest aega (1878–1879) toimetas ta ka ajalehte Perno Postimees. Suburg oli Eesti Kirjameeste Seltsi esimene naisliige (aastast 1873).

Kirjanduslikku tegevust alustas Suburg vanematekodus. Kuigi esikteos „Liina” ilmus alles 1877 (2. trükk 1884, tõlge soome keelde 1892), oli selle algvariant juba varem olemas tema päevikus (vt Undla 1935). Vanematekodu oligi Suburgi isiksuseks ja kirjanikuks kujunemise paigaks (Undla-Põldmäe 2002: 464).

Vanematekodu aga müüdi 1880. aastal ja pärast seda alustas Suburg iseiseisvat elu ajakirjaniku, kirjaniku ja pedagoogina. 1882 rajas ta Pärnusse tütarlastekooli, mille viis 1885. aastal Viljandisse. 1887 hakkas Suburg välja andma esimest eesti naisteajakirja Linda, mida ta toimetas aastatel 1887–1893, seejärel sai toimetajaks Hindrik Prants. 1899 kolis Suburg koos kasutütre Anna Wiegandtiga, kelle ta oli lapsendanud 1867. aastal, Oomuli-Egerile

kasutütre mehe Jaan Lammase tallu, kus ta jätkas väikest kodukooli pidades mõnda aega oma pedagoogilist tegevust. Samuti kirjutas ta sel perioodil ja hiljemgi – elu lõpuaastatel Valgas elades – artikleid, lastejutte ja mälestusi (nt Suburg 1901, 1903, 1905, 1911, 1913, 1914, 1917, 1919, 1921).

Taastrükituna on Suburgi loomingust avaldatud pikemad ilukirjanduslikud jutustused ja mälestused (2002), enamik ta kirjutistest on jäänud omaaegsesse trükisõnasse või käsikirjaliseks, nagu näidend „Aino Kase” (EKLA, f 122, m 8: 20) ja mitmed muud tekstid (nt EKLA, f 122, m 7: 25). Käsikirjaline on ka Suburgi päevik, mis on oluline, kuid vähekasutatud allikas Suburgi elu ja tegevuse mõistmisel. Päevikut säilitatakse Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKLA, f 122, m 4: 1). Ligi 400-leheküljeline saksakeelne gooti kirjas päevik pealkirjaga „Der Vertraute meines Herzens” („Minu südame usaldusalune”) on kirjutatud aastatel 1865–1899, sisaldades küll ulatuslikke sissekanneteta perioode. Päeviku kirjutamist alustas Suburg kodus, kuus aastat pärast Pärnu tütarlastekoolist lahkumist, ning päevik lõpeb Oomuli-Egerile elama asumisega. Päevikust on avaldatud katked Nõukogude Naises (Undla-Põldmäe 1987) ja soouuringute ajakirjas Ariadne Lõng (Suburg 2008).

Päevik on oluline mitte ainult Suburgi elu, vaid laiemalt XIX sajandi keskklassi igapäevaelu ja sooliste suhete kujutusena. See kajastab Suburgi arengut noorest tundelisest neiust küpseks ja elukogenud naiseks. Autor kirjeldab nii elu vanematekodus kui ka noortele neidudele osaks saanud saksikut kasvatust tütarlastekoolis, mille rangust näitab fakt, et neiud ei tohtinud noormeeste juuresolekul isegi naerda. Päeviku alguspoolel kirjutab Suburg igapäevaelust, armastusest ja igatsusest armastatu järele, perekondlikest suhetest ja oma läbisaamisest vanemate ning õdede ja vendadega, pedagoogitööst õdesid-vendi õpetades, loodusmuljetest, haige olemisest. Ka pöördumised jumala poole on oluline teema. Päevikut iseloomustab pihtimuslikkus: Suburg pihub oma hingepiinadest, pettumustest ja lootustest, rüütades need mõtted mõnikord luulevormi. Iseloomulik on ka see, et päeviku poole pöördub Suburg isikustatult, tajudes päevikut kui oma sõpra: „Esmaspäev, 17. mai. Kuus päeva, armas vihikuke, olen sind unarusse jätnud, ära minuga pahanda!” (17. V 1865)¹

Alates 1878. aastast muutub päeviku tonaalsus asjalikumaks. Suburg kirjutab konkreetsetl tööd-egemistest, jumala poole pöördumised ja õhkamised armastuse järele on taandunud. Armastust väljendab Suburg nüüd oma kasutütre Anna vastu. Mured on muuhulgas seotud isakodu Waldburgi müümisega ja vallalisena iseseisvas elus toimetulekuga.

Päevikusse on kirja pandud ka Suburgi maailmavaatelised mõtisklused headusest ja kurjusest, vaimsest sõltumatusest, naiste rollist ühiskonnas. Samuti kirjutab Suburg majanduslikest raskustest, oma koolist ja pedagoogitööst, ajakirja Linda väljaandmisest jm.

Varasematest haigustest enam juttu pole, kuigi tervisemured pole päriselt kadunud, sest 1885. aasta sügisel opereeriti tal parem rind ning viimases sissekandes 1899. aasta 23. veebruaril viitab ta põetud kopsupõletiku tagajärgede.

Suburgi päevik ei ole olnud täiesti privaatne tekst, vaid päevikus on viiteid selle kohta, et ka mõni lähedane või vähemalt õed olid sellest teadlikud või

¹ Siin ja edaspidi viidatakse kuupäevadega päeviku saksakeelsele käsikirjale EKLA fondi 122, m 4: 1. Kõik artiklis esinevad tsitaadid on eesti keelde tõlkinud Kristiina Lepa.

seda isegi lugenud: „Teisipäeva hommikul luges Netike [õde Anette – E. A.] mu päevikut, mida ta muidu elu sees teinud ei ole. Kui ta seda mulle ütles, oli mul, kui oleks mul tükk südamest rebitud ning kohutav tegu korda saadetud.” (25. VI 1866) 1915. aastal kirjutatud mälestustes „Suburgi perekonna elulugu” kirjutab Suburg samuti oma päevikust (vt 2002: 388).

„Gloria” ümber näo

Suburgist säilinud vähestel fotodel varjab tema nägu osaliselt rätik. See viitab teda terve elu saatnud näoarmile. Kirjandusajaloolased ja teised Suburgist kirjutajad enamasti ei osuta selle põhjustele. Kuid tavalisest erinev välimus on teatud määral kujundanud kriitikute suhtumist Suburgi isikusse ja ta tegemistesse ning kirjutistesse laiemalt. Näiteks üks Suburgi kritiseerija, Lydia Koidula vend Eugen Jannsen, on Suburgi eripärasele välimusele andnud otseselt negatiivse tähenduse: „Oli ju Lilli Suburg sündinud vigase näoga, mis noore pika isiku tegi ebameeldivaks” (Jannsen 1927: 382).

Suburgi näoarmi põhjuse kohta leidub kolm versiooni. Esimene on Suburgi enda seletus tema autobiograafias „Minu saatusega võitluskäik” (1914): tal olnud kaasasündinud näoepalne kasvaja, mille eemaldamine haiglas ebaõnnestus, jättes järele armi. Kasvaja teket seletab ta seigaga oma ema raseduseajast. Ema sõitnud koos sakstega linna ja teel tehti vahepeatus kõrtsis, kus ema toetas laua ääres istudes lõua käsipõsakile ühe lapse nutuhääle peale, keda ta vaatas. Lapsel aga olnud lõua peal suur verepaise, mille nägemine äratas emas kaastunde. Kui hiljem aga tütar Lilli oli sündinud, oli ta hoidnud paremat kätt kõvasti vastu lõuga, ja kui käsi oli ära võetud, oli seal olnud „väike ne südamevormiline kasvaja sinise täpikesega keskpaigas” (Suburg 1914: 35). Laps viidi küll kohe Tartusse haiglasse operatsioonile, kuid see ei õnnestunud.

Samasugusena kirjeldab Suburg seda lugu ka 1913. aastal Saksamaal ilmunud saksakeelses artiklis „Zu dem „Versehen der Mütter” und von „symbolische Träumen”” („Ema „hooletusveast” ja „sümboolsetest unenägudest”) ajakirjas Psychische Studien, rõhutades, et nii ta ise kui ka tema ema kannatasid selle all (Suburg 1913).

Teise versiooni järgi olnud Suburgi näol erüsiipel ehk roospõletik, mis olevat jätnud ta näole inetu armi. Sellist infot annab Sirje Tamuli ja Andra Läti ingliskeelne Suburgi-käsitlus 2006. aastal ilmunud raamatus „A Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms” (Tamul, Lätt 2006: 544), kuid väite algallikale tekstis ei viidata.

Kolmas versioon, mille järgi Suburgil olnud kaasasündinud süüfilis, sarnaneb pigem kuulujutuga, sest selle allikat pole õnnestunud leida, aga see teadmine on levinud suulises pärimuses.

Näoarmist on Suburg kirjutanud ka oma päevikus. Pärnu kooliaastate mälestustes viitab Suburg armi varjamiseks kantud rätikule, mis muutis ta inetuks ja millest vabanemisest ta unistas. Rätiku kandmise motiiv esinebki päeviku alguspooles, kus Suburg kujutab oma noorust ja kooliõpinguid. Hiljem ta sel teemal enam ei kirjuta. Välimuse probleem seostub päevikus tihedalt armastuse teemaga, mis on noorusaastatel olulisel kohal. Armastusega kaasnevad hingepiinad ja kannatused, aga ka janunemine ja selgus oma tunnetes: „Johann, Johann, mu puhtaim, kauneim, maine õnn oled vaid sina, seda olen

ikka selgemini ja selgemini tunnistama õppinud ja tean nüüd kindlalt: sind ma armastasin ja ei hakka enam kedagi teist armastama” (1. VI 1865). Oma armastatu ees tajub Suburg end aga koledana (14. VI 1865) ning kardab, et ta jääb eluks ajaks üksinda (11. VIII 1865).

Päevikus kajastub see, mida rätiku kandmine Suburgi jaoks tähendab: „Kui ebameeldiv on mul hetkel rätik, kui õnnetuks see mind teeb! Ah, ma ei peaks hädaldama, ma peaksin sellest hoolimata rahuga kannatama, kui ma kartma ei peaks, et selle läbi mulle ilusaim õnn maa peal: armastatud olla, käest ära rebitakse!” (31. X 1865)

Ennast kui välimuse poolest vigast tajudes kirjutabki Suburg näoarmi tõtu üksikuks jäämise võimalusest: „Rätik, rätik, see äratab vaid kaastunnet, ent armastuse tõrjub tagasi! Ma olen üksi ja jään selleks ka arvatavasti igaveseks. Johann, sinul ei saa sellist jõudu olema, nii kõrgele su armastus ulatuma ei hakka, et nad sellist silmi solvavat vaadet, nagu mina seda olen, trotsida suudaksid: ma olen üksi, ma jään üksi, nagu kõik need vaesed, kes vigadega kehade küljes sündinud on.” (14. IV 1866)

Siiski leiab Suburg oma teismeliseaastatele tagasi vaadates, et näorätt ei muutnud teda inetumaks, vaid pigem lisas talle isikupära: „Oma 15, 16 eluaastatel olin ma õitsema puhkenud. Peenikest valget sidemekest ümber näo nimetasid austajad mu „gloriaks”. Mitte mulle suu sisse, meelitajatel ei olnud julgust, nii üleliia tagasihoidlikule tüdrukule läheneda – ainult sõbrana telegrafeerisid mulle austajate ütelusi. Sel teel sain ka teada, et suur sekundaner, rikka saksa kaupmehe tore poeg, kes „tüdrukuid” muidu ülepea vähe tähele pani, minust suurt lugu pidada.” (Suburg 1914: 37)

Oma kehalist eripära tõlgendab Suburg ka oma elu võimaluste ja eesmärkide määratlejana, tunnistades, et oli lõpuks mõtlema hakanud, et ta ei sobigi abieluks just sellesama kasvajaarmi tõttu, kartuses tuua ilmale samasuguse puudega märgistatud laps: „Ma olin viimati mõtlema hakkanud, et ma ei olekski mehele minna tohtinud, sest ma oleks pärast võinud mõnda õnnetumat last, tea mis plekiga näo pääl, sünnitada. Ei, parem jäägu ma ise kõige abieluõnne maitsemisest ilma, ennem kui ma ühte õnnetumat olevust elusse oleksin sünnitanud. Ja see mõte rahustas mind nii, et ma arvama jäin: kõik pidi nii minema, kuidas ta läinud oli, Jumala tahtmise järele, et suuremaid õnnetusi tulevikus ära hoida, millele all ma ometi viimati kokku langema oleks pidanud, teisi armsaid ka ligi tõmmates.” (Suburg 1914: 44–45)

Suburg leiab samas, et tema eripärane välimus on mõjutanud ka tema isiksuseomadusi nii positiivselt, arendades temas kaastunnet nõrgemate vastu, kui ka negatiivselt, tekitades temas argust ja ebakindlust (Suburg 1914: 36).

Näoarmi roll Suburgi elu ja tegevuse kontekstis on seega olnud oluline, mõjutades tema elukäiku: võib-olla jäigi ta just selle tõttu üksikuks. Vanas eas väidab Suburg, et juba loodus oli teda sündimisest alates ära märkinud kui võitlejat ning et arm mõjutas oluliselt ta saatust, tekitades temas hoiaku, et saatusekoormat tuleb enesega võideldes kanda ja et selle koorma all võib siiski olla õnnelik (Suburg 1914: 35–36).

„Võitlesin viis aastat surma vastu”

Kui Suburgi välimuse eripära leiab kinnitust temast tehtud fotodel, siis tema teisest terviseprobleemist (kauakestvatest verejooksudest) teatakse vähem, võib-olla ka seetõttu, et teema on tundlikum. Menstruatsiooni ja sellega seonduvat ei saanud XIX sajandi lõpus avalikult käsitleda. Ka veel XX sajandi alguses ei olnud see avalikuks kõneaineks.

Põhiallikaks selle haiguse kohta on Suburgi päevik, muudes kirjutistes on ta viidanud lühidalt ja ebamääraselt probleemile, mis sundis teda pikki perioode voodis lebama. Haiguse kestuse kohta on andmed vastuolulised, kord vaevas see teda viis, siis jälle seitse aastat. Oma autobiograafias kirjutab Suburg: „võitlesin viis aastat surma vastu” (Suburg 1914: 37), ning: „Mu haigus ei pannud mind mitte just alati voodisse lamama, vaid puhuti” (Suburg 1914: 44). Memuaarides „Suburgi perekonna elulugu” toob ta selle vaevuse ja voodis lebamise põhjusteks hingelise trauma ja „südamevõitluse”, õnnetu armastuse saksa noormehe vastu: „Mu ränk haigus tuli tervele perekonnale suureks koormaks. Ei teadnud aga keegi, et selle haiguse põhjus ülihästi südamevõitluses, haavatud rahvusetundes juurdus. Oleks Fr. eestlane olnud, ei oleks võitlust, ei – haigust tulnud. Nüüd aeti haigus „tõstmise” ja „koolitamise” süüks; ainult arst ütles mulle: „Teil on vist rängad meeleliigutused olnud. (Sie haben schwere Gemütsbewegungen gehabt.)” (Suburg 2002: 374–375)

Suburg kirjutab ka sellest, et enne verejooksu olid tal erilised unenäod: ta nägi unes, et tema armastatu pani punase salli toolile, kuhu Suburg pidi istuma. Kui ta aastaid kestnud terviseprobleem viimaks lõppes, lakkasid ka need unenäod (Suburg 1913).

Suburgi 75. sünnipäevale pühendatud kirjutises mainib tema endine õpilane Leeni Mõru, et raske haigus hoidis Suburgit peaaegu seitse aastat voodis (Mõru 1916: 1), sedasama rõhutab ta ka Suburgi mälestuseks avaldatud kirjutises (Mõru 1923). Ent enamasti pole Suburgi käsitlustes seda teemat põhjalikumalt puudutatud. Cornelius Hasselblatt mainib eesti kirjanduse ajaloos (sks k 2006) lühidalt Suburgi põdemist ja voodihaige olemist (Hasselblatt 2016: 253). Ka nõukogudeaegses „Eesti kirjanduse ajaloos” on mainitud Suburgi pikaajalist, seitse aastat kestnud haigust Waldburgi perioodil, mis ta „surus tihti mitmeks kuuks voodisse” (Kruus 1966: 349), kuid haigust täpsemalt ei nimetata. Ainult Aino Undla-Põldmäe on konkreetsemalt nimetanud Suburgi probleemide põhjusena verejookse, tuginedes Suburgi päevikule (vt Undla-Põldmäe 2002: 464).

Päevikus kirjutab Suburg sel teemal pikemalt, väites, et vaikus kolm aastat elu ja surma vahel, olles suure osa ajast voodis. Ta kirjeldab lühidalt oma terviseprobleemi olemust ja muretseb, kas ta üldse terveks saab, tajudes haiguses takistust oma isiklikule õnnele: „Mu kuupuhastus kestab ikka veel, mis sellest küll saab? Kas kõik laheneb, nagu eelmisel korral, kus ta üle 3 nädala lõpuks seisma jäi, või saab minust täitsa armetu? Ah, ma pean ju ka kord õnnelikuks saama; jumal ei suuda enam vaadata, et ma ikka veel nii vaene olen, või eelkõige veel armetumaks jään.” (22. X 1865)

Suburg näeb haiguses ka takistust abiellumisele, sest ta mõistab abielu mehe ja naise vaimse ja füüsilise poole ühendusena: „Kui taevast ei taha mulle tervist anda, siis ei taha ta mulle tõenäoliselt ka meest anda; abielu juurde kuulub ka keha, mitte ainult vaim” (10. XI 1865). Ometi sisendab Suburg

voodis lebades ja päevikut kirjutades endasse lootust paranemisele ja usku armastatuga abiellumiseks: „Täna laman jälle voodis; aga ma loodan siiski ja usun, et mind aidatakse! Selle pean kirja panema; nii allakäinult kui ma siin ka lamama pean, tean siiski kindlalt ja vankumatult, et ma veel terveks saan ja Alexandriga abiellun; ta ei armasta kedagi teist.” (16. XI 1865)

Päevikus leidub osutusi ka haiguse tõsidusele, samuti sellele, mida tähendas haigus perekonnale, kuna kriiside ajal hoolitses Suburgi eest ta ema: „Kuni kolmapäevani lamasin voodis; pühapäeval ja öö selle järel olin väga haige, nii, et ema peaaegu terve öö minu juures valvas, ja peaaegu mu voodi ees seisis. [---] ükski teine päev ei ole nii igav, kui esimesed, mis peale haigust tulevad. Neil esimestel päevadel ei maitse veel ükski töö, kui midagi lugeda, siis sellest ei saa pea üldse mitte aru, ja kõik su ümber tundub nii pime ja igav....” (6. III 1866)

Tagantjärele arutleb Suburg ka haiguse rolli üle oma elus, leides tähenduse oma vaevusele, õieti küll sellest tingitud sunniviisilisele jõudeajale, mis andis aega vaimse enesetäiendamise tegelemiseks: „Mind pani haigus voodisse pikali, kus ma aega sain raamatutesse talle pandud suurvaimude elutarkusi enesesse imeda” (Suburg 2002: 379–380). Päevikuski mõistab ta, et just pikad haiguseperioodid on aidanud tal vaimselt areneda ja ümbritseva üle mõelda, mis igapäevaelu rutus on teiste jaoks kättesaamatu luksus: „Mina olen aga kord juba sellise kehaga loodud, et mul aega on, vaimne silm lahti hoida ja näha seda, mida teised oma puhkuseeta tööramamise kõrvalt ei märka, sest selleks on aega vaja” (13. VIII 1866).

Suburgi arutlustesse tekib ka kahtlus, kas haigus pole mitte karistus ja kas ta on selle kuidagi ära teeninud (13. XII 1865), kuid aastaid hiljem on ta juba leppinud oma kehalise piiratudusega, leides, et oma kehaehituse tõttu ta ongi määratud istuma ja mõtlema ning seetõttu ta tahab seda teha hästi (dateerimata sissekanne, lk 5/148).

Haigus(ed) Suburgi elu ja tegevuse mõjutajana

Soome kirjandusuurija Kirsi Tuohela on analüüsinud naiselikkuse ja haiguse kultuurilisi seoseid, tuues näiteks, et XIX sajandi lõpu ajaloos leidub palju lugusid naistest, kes on terviseprobleemide tõttu veetnud nädalaid ja kuid voodis (Tuohela 2001: 194). Selle põhjustena, miks naised just sel perioodil üha rohkem haigestusid, on esile toodud nii tollast haiguste sagenemist kui ka sotsiaalsete suhete mõju, sest kuigi XIX sajandi teisel poolel muutus ühiskond kiiresti, pakkudes töötamise võimalusi ka naistele, ei muutunud sama kiiresti naisi puudutavad ühiskondlikud hoiakud, mis seostasid naisi jätkuvalt perekondliku rolliga. See olukord soodustas naiste psüühilisi ja füüsilisi vaevusi. Kolmanda seisukoha järgi polnud probleem naiste tervises, vaid selles, et XIX sajandi lõpu arsti- ja loodusteadused koostoimes ühiskondlike diskursustega „lõid haige naise”, st närvilisest ja kergesti haigestuvast naisest sai eelkõige XIX sajandi lõpu kultuuriline konstruktsioon (Tuohela 2001: 196).

Põhjalikumalt kirjutab Tuohela rootsi kirjanikust Victoria Benedictssonist (kirjanikunimega Ernst Ahlgren, 1850–1888), kelle elukäiku ja loomingu haigus(ed) oluliselt mõjutas(id). Tõsise ja pikaajalise jalaprobleemi tõttu oli ta sunnitud veetma paar aastat peaaegu voodihaigena, mis jättis palju

aega lugemiseks ja kirjutamiseks (Tuohela 2001: 203). On ka väidetud, et just haiguseperiood oli Benedictssoni elu pöördepunktiks, kuna selle tagajärjel püüdis ta teadlikult kirjanikuks saada. Kirjutanud oli ta muude tegemiste kõrval varemgi, kuid patsiendi roll sundis teda tõsiselt kaaluma oma elu eesmärke (Tuohela 2001: 203–204). Haiguse tagajärjel kasutas Benedictsson kõndides elu lõpuni keppi ja lonkas pisut, ent kepest, tervise ja veetlevuse kaotamise vihatud sümbolist, sai ka „märk, millest kujunes sõber ja kirjandusliku identiteedi osa” (Tuohela 2001: 204). Kirjanikuks olemises tõsis esile vaimne, kehalisust kõrvale jättev poolus. Teisalt ei saanud Victoria Benedictsson oma puuet täiel määral unustada, sest XIX sajandi lõpu arusaamade kontekstis olid välimusega seotud probleemid naiste jaoks jätkuvalt traagilised ja nende eest ei saanud ta pageda. Oma päevikus Benedictsson haigusest ei kirjuta, seda kujutab ta ainult oma kirjades (Tuohela 2001: 204).

Benedictssonis ja tema kaasaegses Suburgis on mõndagi sarnast. Ka Suburgi elukäiku ja loomingut mõjutasid haigused oluliselt. Nii nagu Benedictsson, pidi ka Suburg veetma mitmete aastate jooksul pikki kuid haigevoosis ja seda nn tühja aega sisustas ta lugemise, mõtlemise ning päevikupidamisega. Kehalise puudulikkuse tunnetamine ja patsiendi roll tekitasid Suburgis kasutuse tunnet, sest ta ei suutnud teha majapidamises vajalikke töid, ent teisalt ajendas see määratlema oma elueesmärke. Vaimne töö võimaldas Suburgil teatud määral üle saada oma kehalistest piirangutest: haiguse aastatel hakkas ta õpetama oma õdesid ja vendi ning sellest algas tema hilisem pedagoogitöö; intellektuaalne nauding andis elule uue perspektiivi, soodustades ka kirjalikku eneseväljendust.

Arm näol mõjutas Suburgi naiselikkust, sest XIX sajandi arusaamade järgi seostati „tõelise” naiselikkusega head väljanägemist. Vaimses töös peitus väljapääs ka sellest piiravast situatsioonist, sest kirjutades ja hiljem oma töödega avalikule areenile astudes ei olnud sellel eripäral enam nii suurt tähtsust.

Eripärane välimus mõjutas ka Suburgi otsuseid isiklikus elus, sest ta valis vallaliseks jäämise ja lapsendas kasutütre. Vallalisepõlv tähendas ka seda, et ta pidi ennast ise ülal pidama pärast vanematekodu müümist 1880. aastal. Ta rajas tütarlastekooli ja hakkas välja andma ajakirja Linda. Kool oli hilisemal aastail majanduslikult tasuv, ent ajakiri Linda tõi kahjumi.

Kirsi Tuohela (2001: 212) on analüüsinud Victoria Benedictssoni tekste kui haiguse ja kehalise valu kogemuse kajastajaid. Ta toob esile Benedictssoni füüsiliste vaevuste ja kirjutamise vahelise seose: Benedictssoni jaoks toimis kirjutamine kui valu ja haiguse aktiivne unustamine (Tuohela 2001: 213). Suburgi juures võib täheldada samalaadset seost. Füüsilised kannatused muutsid ta ümbritseva suhtes tundlikumaks ja soodustasid eneseväljendusvajadust, samuti oma elukogemusele tuginedes maailma asjade üle mõtlemist. Vaimne ja loominguiline tegevus omakorda aga aitasid unustada haigusest tingitud piiranguid.

Päevikupidamine võimaldas Suburgil kirjutada oma kogemustest, mõtetest, tunnetest, loetust ja see oli omamoodi eelharjutus enne avalikule areenile astumist. Tõuke selleks andis Carl Robert Jakobson, kuigi Suburg ise rõhutab oma vaimset valmisolekut ja küpsust enne Jakobsoniga tutvumist: „Jakobson mitte ideede külvaja ei saanud olla, vaid ainult juba idanenud taimede kasvataja” (Suburg 1914: 47). Ent Jakobson julgustas Suburgit oma ideedega

avalikkuse ette tulema, mis XIX sajandi teisel poolel ei olnud naise jaoks tava-pärane, tollastes arusaamades kuulus avalik sfäär meestele.

Haiguseaastate suur lugemus sai aluseks Suburgi vaimsele kujunemisele ja iseseisvale mõtlemisele. Suburgite kodune raamatukogu oli väike, muuhulgas leidsid seal Kreutzwaldi „Maailm ja mõnda”, Jannseni „Püssipapa jutud”, Körberi teoseid jm (Suburg 2002: 361). Ent Suburg sai raamatuid laenata Massu mõisast, sh saksa kirjandust, nagu Schilleri, Goethe, Klopstocki, Schopenhaueri, Kanti teoseid, Rousseau ja Pestalozzi pedagoogilisi töid, John Stuart Milli ja Malthuse raamatuid jm (vt Undla-Põldmäe 2002: 465). Oluliseks kujunes Suburgi kokkupuude Väandra haritlase, Massu mõisa ülemõpetaja, aastast 1865 Massu karjamõisa omaniku Johann Georg Leopold Bolziga, kelle kodu „kujunes üheks Euroopa mõtteid levitavaks koldeks. Sealt oli J. V. Jannsen toonud oma „Perno Postimehe” eeskujuga, seal oli käinud C. R. Jakobson” (Undla-Põldmäe 1981: 281). Suburgi külaskäigud sinna Bolzi „vabameelsesesse salongi”, algse eesmärgiga saada paremaid oskusi oma õdede-vendade õpetamiseks (Undla-Põldmäe 1990: 562), olid intellektuaalselt arendavad. Bolz tutvustas talle moodsaid ja ajastu probleeme kriitiliselt vaatlavaid ideid ning varustas teda raamatutega. Aino Undla-Põldmäe on leidnud, et Bolzi roll oli nii suur, et kui poleks olnud tema valgustus- ja kasvatustööd, poleks Suburg ja Jakobson hiljem ehk sõpradeks saanud ega võib-olla üldse kohtunudki. Väändrasse 1872. aastal vallakirjutajaks tulles leidis Jakobson eest „haritud, ent saksa pansionis „vooruse vaimust rikutud” neiu”, kuid Jakobsoni seisukohad, nagu kriitika kiriku suhtes, avaldasid Suburgi tõekspidamistele mõju ja andsid tema maailmavaatele uue suuna (Undla-Põldmäe 1990: 562).

Raamatutest loetule lisas Suburg omaenda elukogemused nii lapsepõlvest kui ka täiskasvanueast. Näiteks on Suburg oma mälestustes kirjeldanud seika purjus talumehega, kes kojujõudnult kohtles oma naist kui teenijat. See tekitas Suburgis protesti ja viis ta arusaamisele meeste põhjendamatutest privileegidest/eesõigustest („mehe ainuõigus”) (talunaiste suhtes ning ühtlasi ka naisõiguse olemusest, millest ta seni oli lugenud ainult välismaistest lehtedest (Suburg 2002: 393–397). Ajastu probleemide nägemine kujundas tema suhtumist valitsevasse mõttemallidesse. Ta avaldas kriitilisi kirjutisi alkoholismi, naiste olukorra, lastekasvatuse jpm kohta (nt Suburg 1888a, 1888b, 1891), ajakiri Linda kujuneski naisõigusloeteliseks foorumiks, kus arutleti sooliste arusaamade ja stereotüüpide üle.

Tuohela on tõdenud, et Benedictsson ei sobinud rollidesse, mida ajastu pakkus (Tuohela 2001: 208). Suburgki ei sobinud teatud mõttes tollal naistele määratud rollidesse, mis seadsid keskklassi naise tegevuspiiriks peamiselt kodu, mitte avaliku sfääri, kuhu Suburg pürgis oma ideede eest võideldes. XIX sajandi lõpu soolised arusaamad olid üsna konservatiivsed (vt Annuk 2013: 98–100; Kivimaa 2009: 48). Rahvusliku liikumise liider Jakobsoni nägi naisel eelkõige mehe avaliku tegevuse toetajat ja rahvuslikus vaimus laste kasvatajat (Kivimaa 1995: 124–125; vt ka Jakobson 1881).

Haigus(ed) ei kajastu aga Suburgi ilukirjanduslikus loomingus. Kirjutamisega lõi Suburg uue ja parema maailma, kus tegelastel polnud füüsilisi vaevusi ja nad olid ka hingeliselt paremad ja õilsamad kui reaalsed naised. Näiteks Suburgi „Liina” autobiograafiliste joontega peategelasel ei ole näol kasvaja-armi, samuti ei kannata ta verejooksude all, ehkki teos põhineb suures osas Suburgi päevikul (vt Undla 1935) ja loo tõestisündinud tausta rõhutab autor

kohati selleaineliste joonealuste märkustega. Jutustus „Leeni ehk igavene käsualune” ilmus ajakirja Linda esimeses aastakäigus ja selle teemaks on haritud naise kannatused talus. Peategelane on eriline naine, haritud ja õilis, ning kuigi ta ei ole ilus, on ta meeldiv, armas ja kehaliste puueteta, tema nägu on „aadlijooneline” ning keha on „sirge” ja „õrnakondiline” (Suburg 2002: 124), ta on „teaduste läbi valgustatud”, laskmata seda välja paista (Suburg 2002: 128). Leenit kujutab Suburg ideaalnaisena, kelle vaimseid püüdlusi ei mõista ümbritsev keskkond, kuid teose lõpus võidab õiglus ja peategelane saab oma ihaldatud õnne.

Samamoodi on ideaalnaine Suburgi jutustuse „Linda, rahva tütar” peategelane, kelle arvukate vooruste hulka kuuluvad haritus, töökus, aatelisus, vaimne sõltumatus, abikaasale võrdväärseks partneriks olemine, eestluse tähtsaks pidamine jpm. Linda karakter kehastab Suburgi „ uut naist”, kes pidi saama eesti naistele eeskujuks ning sellega soodustama naiste olukorra paranemist. Ja nagu eelmiste jutustuste peategelased, on ka Linda terve, meeldiv ja „õitsva näoga”, kuigi mitte just „suur iludus” (Suburg 2002: 149).

Haiguse kogemus, enese tajumine haavatava ja nõrgana arendas Suburgi empaatiavõimet, kaastunnet laste, haigete, vanade ja vaeste vastu. See aitas kaasa tema inimlikult hooliva maailmavaate kujunemisele, mis avaldus tema pedagoogitöös ja mitmetes kirjutistes, kus ta kritiseeris näiteks tollaseid levinud lastekasvatuse meetodeid, nagu füüsilist karistamist (vt nt Suburg 1891). Pedagoogitöös rakendas Suburg uuenduslikke meetodeid, luues koolis lastele vaba, loomingu- ja arengut toetava õhkkonna (Einasto 1969: 45). Ta kaitses ühiskonnas tõrjutuid, näiteks üksikuks jäänud vanu naisi („vanatüdrukuid”) avaliku põlguse eest, leides, et nad täidavad mitmeid vajalikke rolle perekonnas, nagu kodumajapidamises abistajatena ja laste õpetajatena (Suburg 1887).

Suburgi kasutütar Anna Wiegandt-Lammas on kirjutanud, et Suburgit iseloomustas „lõpmata armastus haigete ja laste vastu”, mis oli „tema juures nii suur, et ta seal kõik oma isiklikud huvid unustas” (Lammas 1923). Näiteks olevat Suburg õe haiget last ravitsedes loobunud talle pakutud heast kohast, mis oleks võinud ta elu viia hoopis teises suunas. Haigetest hoolimine olevat Suburgi elu mitu korda hädaohtu seadnud, sest ta läks haiget vaatama, hoolimata halvast ilmast, olgu päeval või ööl. Kord oleks ta selliselt käigult läbi lumetuisu tagasi tulles peaaegu elu kaotanud: ta leiti hommikul sügava lume sisse vajunud. Ka Suburgi armastus väikeste laste vastu oli tähelepanuväärne, ta sekkus alati, kui nägi lastele ihunuhtlust jagatavat. Isegi tema surma asjaolud olid seotud laste eest hoolitsemisega: ta läks oma kasutütre haigele tütrele rohtu tooma, kukkus maha ja suri selle tagajärjel (Lammas 1923).

Suburgi maailmavaadet võiks määratleda ka omalaadse naiseliku eetikana. Tänapäevaseid vaatenurki kasutades võiks Suburgi hoiakuid seostada isegi hoolitsuseetikaga (ingl *ethics of care*), feministliku eetika suunaga, mis on seotud naiste elukogemustest (nagu emadus) tuleneva hoolitsuse ja hoolivusega. See rõhutab suhteid (inimeste sõltuvust üksteisest) ja vastutust, vastupidiselt õigusi ja reegleid rõhutavale traditsioonilisele eetikale, mis alahindab kultuuriliselt naistega seotud väärtusi (Tong, Williams 2014). Hoolitsuseetika viitab meie identiteedi seotusele meie suhetega, eksistentsi kehalisusele, kõigi inimeste vajadusele hoolitsuse järele, arusaamale, et „moraalse autonoomia

eelduseks peetud sõltumatus ning iseseisvus saavad inimeksistentsi iseloomustada vaid näiliselt või siis ehk aeg-ajalt” (Simm 2011: 69).

Suburgi maailmavaate kujunemist mõjutas kristlik eetika ja inimesekäsitlus, sest nagu teisigi toleaeegseid inimesi, oli ka teda kasvatatud kristlike põhimõtete järgi. Suburgi päevikuski leidub viiteid sellele, et (kristlik) ligimesearmastus on tema jaoks liikumapanev jõud, sarnast hoiakut esineb ka tema kirjutistes, näiteks 1911. aastal avaldatud artiklis „Tegelik religioon”, kus Suburg rõhutab naise vaatepunktist omakasupüüdnud teiste inimeste heaks tegutsemist (Suburg 1911).

Suburg arendas välja omalaadse elatud kogemusel põhineva maailmavaate, milles oli oma roll haiguse kehalisel kogemusel.

Kokkuvõtteks

Lilli Suburg on oma päevikus ja autobiograafias leidnud, et haiguste ja kehalise haavatavuse mõju tema vaimsele kujunemisele oli suur, sedasama saab tunnistada ka tema elukäiku ja tegevust kõrvalt vaadates. Eluvalikud, nagu vallaliseks jäämine, olid osaliselt tingitud tema terviseprobleemidest. Kui Suburg oleks abiellunud, oleks ta elu võinud kujuneda selliseks, nagu ajastu kodanlaseproua roll ette nägi. Ent vajadus enesele ülalpidamist teenida pärast vanematekodu müümist ajendas teda tegutsema erinevates suundades – ajakirjandustöös, ilukirjandust luues, pedagoogina töötades – ja see mitmekülgsus võimaldas Suburgil realiseerida oma erinevaid eeldusi.

Sunniviisiline jõudeelu haigusperioodil osutus vaimses mõttes viljakaks, võimaldades süüvida raamatute maailma ja tegeleda süvenenult vaimse enesetäiendamisega. Vaevalt et ilma haige olemata oleks Suburg saanud vanematekodu talumajapidamises nii palju lugeda ja maailma asjade üle järele mõelda.

Haiguse ja kehalise haavatavusega seotud tundlikkus arendas Suburgi empaatiavõimet: end nõrga ja abituna tajudes suutis ta paremini mõista ka teisi haavatavas situatsioonis olijaid, nagu lapsed, vanad ja väetid. Sellelt pinnalt võrsus inimlikult hooliv hoiak, mis kujundas tema maailmavaadet. Suburgi päevik näitab teda tundliku, õrna ja haavatavana rohkem kui teised tema (avaldatud ja avaldamata) tekstid.

Suburgi autobiograafilise taustaga ilukirjanduslik looming tema haigusekogemust otseselt ei kajasta. Kirjutades sai Suburg luua uut ja paremat maailma, kus peategelaste valikuid ei piiranud kehalised vaevused.

Kui Suburgil poleks olnud võimalust haiguse tõttu süveneda vaimsesse enesetäiendamisse, ei oleks temast tõenäoliselt kujunenud see, kes ta lõpuks oli – avaliku elu tegelane, kirjanik, ajakirjanik, feminist ja pedagoog.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute tippkeskus) ja see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT 22-2 „Kirjanduse formaalsed ja informaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal”.

Käsikirjalised allikad

- Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv:
EKLA, f 122, m 1: 7a. Wiegandt-Lammas, Anna. Mälestusi Lilli Suburgist, ta perekonnast ja koolist.
EKLA, f 122, m 4: 1. Suburg, Lilli. Päevik.
EKLA, f 122, m 7: 25. Suburg, Lilli. Üks osa vaimu liikumist Eesti ärkamise ajal.
EKLA, f 122, m 8: 19. Suburg, Lilli 1859. Koduõpetaja kutsetunnistus.
EKLA, f 122, m 8: 20. Suburg, Lilli. Aino Kase. Näitemäng viies vaatuses.

Kirjandus

- Annuk, Eve 2004. Keha ja haigus Ilmi Kolla kirjades ja luuletustes. – *Ariadne Lõng*, nr 1/2, lk 43–57.
- Annuk, Eve 2008. Lilli Suburgi kuvand eesti kirjandusloos. – *Ariadne Lõng*, nr 1/2, lk 77–93.
- Annuk, Eve 2013. Emancipation and the new woman in early Estonian journalism. – *Ideas in History. Journal of the Nordic Society for the History of Ideas*, kd 7, nr 1–2, lk 95–120.
- Einasto, Eeva 1969. L. Suburg pedagoogina. – Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloo küsimusi. I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, Pedagoogika kateeder, lk 41–58.
- Hasselblatt, Cornelius 2016. Eesti kirjanduse ajalugu. Tlk Mari Tarvas, Maris Saagpakk, Ave Mattheus. (Heuremata.) Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Jakobson, Carl Robert 1881. Meie tütarlaste koolitamisest. – *Sakala* 10. I, nr 2, lk 1.
- Jannsen, E. 1927. Avalik kiri pr. Aino Kaldale (sünd. Krohn). – *Eesti Kirjandus*, nr 7, lk 376–385.
- Jurecic, Ann 2012. *Illness as Narrative*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Kass, Irja 2008. *Kuidas ma lähen*. Tallinn: Varrak.
- Kass, Irja 2010. *Tot auf Probe. Noch einmal zurück ins Leben*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Kivimaa, Katrin 2009. *Rahvuslik ja modernne naiselikkus eesti kunstis 1850–2000*. (Heuremata.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kivimäe, Sirje 1995. Esimesed naiseltsid Eestis ja nende tegelased. – *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini*. Toim Ea Jansen, Jaanus Arukaevu. Tartu–Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv, Eesti TA Ajaloo Instituut, lk 118–135.
- Kruus, Oskar 1966. Lilli Suburg. – Eesti kirjanduse ajalugu. II kd. XIX sajandi teine pool. Toim Endel Nirk, peatoim Endel Sõgel. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Raamat, lk 348–358.
- Lammas, Anna 1923. Lilli Suburgi mälestuseks. – *Lõuna Eesti* 14. II, nr 12, lk 1.
- Mann, Thomas 1937. *Võlumägi*. Tlk Marta Sillaots. Tartu: Tapper.
- Mõru, Leeni 1916. Lilli Suburg, tema 75. sünnipäeva puhul. – *Naiste Töö ja Elu*, nr 7, lk 1–2.
- Mõru, Leeni 1923. Lilli Suburg elu lõpul. – *Päevaleht* 23. II, nr 51, lk 2.

- Sandblom, Philip 2009 [1982]. *Creativity and Disease: How Illness Affects Literature, Art and Music*. London: Marion Boyars Publishers.
- Simm, Kadri 2011. *Soouurimus ja filosoofia*. – *Sissejuhatus soouuringutesse*. Toim Raili Marling. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 57–79.
- Sontag, Susan 2002. *Haigus kui metafoor. Aids ja selle metafoorid*. Tallinn: Varak.
- Suburg, Lilli 1877. *Liina: ühe eesti tütarlapse elulugu, temast enesest jutustatud*. Tartu: Schnakenburg.
- Suburg 1887 = Paarahvas ja üksikud. – *Linda*, nr 2, 15. XI, lk 66–71; nr 3, 28. XII, lk 97–100.
- Suburg 1888a = Kodu ja Kool. – *Linda*, nr 2, 15. II, lk 70–71.
- Suburg 1888b = Emancipirt! – *Linda*, nr 7, 15. VII, lk 249–250.
- Suburg 1891 = Manitsuse sõna emadele lastekasvatamises. – *Linda*, nr 16, 20. IV, lk 253–254; nr 17, 27. IV, lk 273–275.
- Suburg, Lilli 1901. *Vanaema jutud*. – *Lasteleht*, nr 3, lk 39–42; nr 6, lk 82–83.
- Suburg, Lilli 1903. *Harry taevas*. – *Lasteleht*, nr 4, lk 50–55.
- Suburg, Lilli 1905. *Inimese elu sügavused ja kõrgused ja igapäine elu*. – *Linda*, nr 1/2, 18. I, lk 27–29.
- Suburg, Lilli 1911. *Tegelik „religion“*. – *Olevik* 23. IV, nr 31, lk 511–512.
- Suburg, Lilli 1913. *Zu dem „Versehen der Mütter“ und von „symbolische Träumen“*. – *Psychische Studien*, September, nr 9, lk 514–517.
- Suburg, Lilli 1914. *Minu saatusega võitluskäik*. – *Naiste Töö ja Elu*, nr 5, lk 35–37; nr 6, lk 44–48; nr 7, lk 53–56; nr 8, lk 57–62.
- Suburg, Lilli 1917. *Naiselikkus oma pääjõudude ja ülesannetega*. – *Naiste Töö ja Elu*, nr 22, lk 171–174.
- Suburg, Lilli 1919. *Kuidas sa sured*. – *Naiste Töö ja Elu*, nr 9, lk 65–67; nr 10, lk 73–75.
- Suburg, Lilli 1921. *Talunaine*. – *Naiste Töö ja Elu*, nr 9, lk 67–68.
- Suburg, Lilli 2002. *Kogutud kirjatööd. Koost Aino Undla-Põldmäe*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Suburg, Lilli 2008. *Päevikukatkeid*. – *Ariadne Lõng*, nr 1/2, lk 148–150.
- Tamul, Sirje, Läht, Andra 2006. *Lilli (Caroline) Suburg*. – *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Toim Francisca de Haan, Krassimira Daskalova, Anna Loutfi. Budapest–New York: Central European University Press, lk 544–547.
- Tong, Rosemarie, Williams, Nancy 2014. *Feminist Ethics*. – *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2014 Edition)*. Toim Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/feminism-ethics/>
- Tuohela, Kirsi 2001. *Naiseus ja sairaus 1800-luvun lopulla. Naiskirjailija kivun ja kirjoittamisen kentässä*. – *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin*. Toim Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand, Kati Launis. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 194–215.
- Uibopuu, Valev 1957. *Janu*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Undla, Aino 1935. *Uusi andmeid Lilli Suburg'ist*. – *Eesti Kirjandus*, nr 8, lk 346–354.
- Undla-Põldmäe, Aino 1981. *Lilli Suburg ja tema ajakiri „Linda“*. – *A. Undla-Põldmäe, Koidulauliku valgel. Uurimusi ja artikleid*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 277–304.

- Undla-Põldmäe, Aino (koost, tlk) 1987. Lindast. Lilli Suburgi päevikust. – Nõukogude Naine, nr 10, lk 11–12.
- Undla-Põldmäe, Aino 1990. Lilli Suburgi tütarlastekool. – Looming, nr 4, lk 560–566.
- Undla-Põldmäe, Aino 2002. Järelsõna. – Lilli Suburg, Kogutud kirjatööd. Koost A. Undla-Põldmäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 461–480.

Illness and yearning: Lilli Suburg's winding path of life

Keywords: Lilli Suburg, Estonian literary history, illness

The article addresses the relationships of literature and disease on the example of the life and activities of Lilli Suburg (1841–1923).

The life and creative activity of Suburg was affected, on the one hand, by a peculiarity of her appearance, notably, a scar left after a congenital tumor had been removed from her face, due to which she would wear a kerchief over her jaw throughout her life. On the other hand, for many years she suffered from hemorrhages forcing her to bed for long periods, incapacitated to help out her parents with farmwork. That affliction, however, gave Suburg a chance to engage in intellectual self-development by reading, writing a diary and teaching her younger sisters and brothers, which would hardly have been conceivable in addition to regular farm chores.

Both in her diary and autobiography Suburg admits that her intellectual development was considerably influenced by illnesses and her physical vulnerability. This is also proved by observing the facts of her life. She chose singleness, which was partly due to her health problems. However, the need for self-subsistence impelled her to act in different directions, such as journalism, creative writing, teaching, while this versatility gave her a chance to realize and develop her different abilities.

The periods of forced idleness caused by Suburg's illness turned out to be intellectually fertile, providing time for reading and reflection. The sensibility caused by illness and physical vulnerability developed her empathy for others finding themselves in a vulnerable situation, such as children, the old and the sickly. Hence her deeply human attitude of caring underlying her worldview. More than any other published or unpublished text by Suburg, her diary reveals her sensitive, tender and vulnerable heart.

Suburg's autobiographically based fiction contains no direct reflection of her experience of disease. In her writing she managed to create the image of a new and better world with protagonists whose choices were not limited by physical afflictions.

Possibly, if Suburg had not suffered from an illness enabling her to engage in intellectual self-improvement, she would never have become the person she became: a public figure, author, journalist, feminist and teacher.

*Eve Annuk (b. 1964), PhD, Estonian Literary Museum, Senior Researcher,
eve@kirmus.ee*